

Itzulpen-teoria eta praktikaren irakaskuntza Euskal Herrian

Xabier Mendiguren

Sarrera

Itzulpena eta itzultzaileak ia gizartea bezain zaharrak badira ere, itzulpen-teoria eta itzultzailearen prestakuntza sistematikoa edota berauei buruzko gure ezagupena berriagoa dela aitortu behar da. Azken mendeak arte eta bereziki gurea den XX. mende honetarako, itzulpenak egiteko intuizioaz edo senaz gehiago baliatu dela itzultzailea esan dezakegu.

J. Leizarragaren itzulpenetatik hasi eta azken idazle modernoentz itzulpenetara bitartean euskaratu diren hainbeste libururen itzultzaileei bagagozkie ere, gauzak ildo beretsuetatik ibili dira.

Itzultzaile-Eskola sortu aurretik 1980an prestatu genuen dossier-urreprojektuan euskal itzultzaileei beren ekintzari buruzko inkesta bat zuzentzea komenigarria zela ikusirik, egindako galderen arabera honako erantzuna jaso zen. Berrogeitamar itzultzailek emandako erantzunek ziotenez, %86,6k prestakuntza erabat personal edo autodidakta izan zuten. %13,3 bakarrik ziren ikastaldiren batez nolabait baliatu zirela aitortzen zutenak. Geroago azalduko dugunez, aurreko lau urtetan zehar Arrasaten eta Uztaritzen ospaturiko ikastaldiaz ari ziren seguraski. Bide honetatik norbaiten laguntzaz abiatua zela esaten zuenen bat ere bazen. Beraz, ez

da harritzekoa itzulpen-teoriazko ezagupen gutxi edo ia batere ez zutela esaten dutenak %86 izatea, eta denek prestakuntza sistematikoa eta formal baten balioa aho batez aitortzea.

Hiru urte geroagoko ikuspegitik begiraturaz, garbi ikusten da euskal itzultzaileak hutsune honetaz zeukan kontzientzia, Itzultzaile-Eskolak antolatu dituen ikastaldiek izan duten arrakasta lekuko onena delarik.

Itzultzaileen prestakuntzarako ikastaldiak (1976-1980)

Joan den hamarkadaren azken partean itzulpengintzara horizio teoriko batekin hurbildu behararen premia areagotzen hasi zen, eta ondorioz sortu zen sentiberatasunaren fruitu izan ziren epe honetan antolaturiko bost ikastaldiak, hau da, Arrasate, Uzta-ritze, Arantzazu, Santutxu eta Iruñean eskaini zirenak.

Arrasaten eta Uztairitzeko UEUn, 1976an, eta Santutxun 1978-79an antolatu ziren ikastaldiak irakasle-talde berak antolatuak zirelarik, programa eta ezaugarri berdintsuen jabe ziren. Hiru sail nagusi bereizi ziren:

- a) Itzulpenari buruzko ikuspegi orokorra eta literatur testuen itzulpena.
- b) Testu didaktikoen itzulpena.
- c) Testu teknikoen itzulpena.

Ikastaldi hauetan garrantzi handia ematen zitzaion euskararen morfosintaxia sakontzeari eta oinarritzko ezagupen lexikal eta estilistikoekiko sentiberatasuna lantzeari. Ariketa praktikoa ugari egiten zen teoriaren argigarri eta euskal itzultzaile ezagunen testuak aztertu eta kritikatu ere egiten ziren. Agian, oraindik ez zen itzulpen-teoria ezagunen aipamen handiegirik egiten.

1977an, Eliza Ebanjelikoak Biblia euskara batura itzultzeko asmoa agertu eta katolikoz eta ebanjelikoz osaturiko itzultzaile-talde bat eratu bezain laster, urte honetako irailaren 12tik 17rako astean zehar Itzulpen-Tèoriari buruzko ikastaldi bat antolatu zuen Arantzazun. Ikastaldi teoriko-praktikoa honetan, alde batetik Itzulpenaren Teoria modu sistematikoz eman zen, Bibliaren itzulpenean aurkitzen diren zailtasunak bereziki kontuan harturik eta Tubingako Unibertsitateko Hans Peter Rùger izan zen irakasle na-

gusia; eta Mendoza jaunak, Bibliaren espainolezko itzulpenen arduradunak, *Bibliaren Itzulpen herritarrak* gaia azaldu zuen.

Rüger jaunaren azalpen teorikoak Nida-Taber autore amerikarren teoria transformazionalaren berri ematera mugatu ziren gehienbat, eta praktika gutzia Bibliako pasarteak aztertuz eta itzuliz burutu zen.

Iruñean, 1980ko Udako Euskal Unibertsitatean antolatu zen ikastaldia, itzulpenaren alorrean UZEIren eta sortzear zegoen Itzultzaile-Eskolaren esperientzia eta ezagupenen ondorioz antolatu zen, eta helburu hirukoitza izan zuen:

- a) *Itzulpen-munduari buruzko informazio orokor bat eskaintzea* (Historia, bibliografia, itzulpen-mota desberdinak, etab.)
- b) *Euskal Itzultzaileen kontzientzia profesionala sortzea.*
- c) *Jardunaldi praktikokoak burutzea* (testu itzulien konparaketa eta kritika).

Itzultzaile-Eskolaren Projektua

Euskaltzaindia aspaldidanik jabeturik zegoen itzulpenaren kalitatea zaintzeak eta hobetzeak euskararen etorkizunerako duen garrantziaz; eta 1979aren azken aldera, Juan San Martin jagon-sailburuaren eskari bat jaso genuen, Itzultzaile-Eskola sortzeko aurreproktua presta genezala erregutuz.

1980ko martxoan Euskaltzaindiaren eskuetan jarri genuen dossier-aurreproktuak, *Itzulpenaren Mundua eta Euskal Itzultzaileen Oinarrizko Prestakuntzarako Eskola* izenekoak, hiru atal nagusi zituen:

- a) Itzulpena munduan
- b) Itzulpena Euskal Herrian
- c) Gure Itzulpen-Eskolaren Zuinak edo ezaugarriak

Lehen bi ataletan bildu eta egindako gogoeten ondorioz eta European eta Amerikan zehar jasotako datuen arabera, Itzulpen-Eskolaren eginkizuna batez ere interpretaritzarako jendea prestatzea izan ohi da, zeren *conference eta sworn interpreters* direlakoan eskaria harrigarriro ugaldtu bait da azken urteotan munduan.

Euskararen egungo egoeran, berriz, gizarte elebidun desorekatuan euskararen erabilpena diglosikoa gertatzen den une honetan, interpretariena baino aurreragoko eginbeharrak daude, hots, zientzi sail eta alor desberdinetako hizkuntza aurretiaz finkatzea, hizkuntza teknikoak berea duen zehaztasun eta monosemia lortzeko; beraz, idatzizko itzulpen-trebakuntzaren fasea alde aurretik erre beharra dago.

Honela zioen UZEIk egindako *Euskara Administrazio Publikoan (Proiektua eta Aurrekontua)* lanaren 63 orrialdeak:

«... Euskaltzaindia Itzultzaile-Eskola bat martxan jartzekotan dela aipatu behar da. Eskola honek emango lituzke *itzulpen arruntetarako ikastaroak*; eta horien ondoren —eta ez lehenago— egin beharko lirateke, UZEIn nahiz egokia den tokitan, Administrazio-itzulpenetarako ikastaro berezituak. Hau da, ikastaro berezitueta ezin liteke etor, alde aurretik Itzultzaile-Eskola hortatik pasa gabe».

Beraz, hasteko eta lehen helburu gisa, Itzultzaile-Eskolaren jardun-eremua *itzulpen arrunterako*, hau da, itzulpen espezializatuak auresuposatuko lukeen kultura orokorraren mailako itzultzaile-prestakuntzara mugatu zen, eta, neurri batean, literatur itzulpen erraz samarrak egiteko prestakuntzara.

Honela, bada, EIOPE edo Euskal Itzultzaileen Oinarrizko Prestakuntzarako Eskolaren helburu nagusia hau izan da: euskara eta gaztelaniazko hizkuntz ezagupenak eta literatur historiak eta autoreen obrak aztertuz eta sakonduz, testu pragmatiko eta literario orokorrak idatziz, bi zentzutan itzultzeko gaitasuna ikasleei eskuratzea, ezagupen teorikoz hornituz eta ariketa praktikoak burutuz.

1980 urtearen urrian ireki zituen bere atek Itzultzaile-Eskolak, Donostiako Aurrezki Kutxa Munizipalak behin-behingo Arbideko Dorrean utzi zizkion geletan. Lehen ikasle-taldea 30 pertsonatakoa zen eta lau irakasleren gain zegoen ikasgaiak ematea. Honako hauek ziren ikasturtean zehar landuriko gaiak:

- Euskara eta Euskal Literatura
- Gaztelania eta Erdal Literatura
- Linguistika Orokorrerako Sarrera
- Estilistika
- Itzulpenaren teoria eta praktika

— Euskal Itzulpenaren historia eta testuen azterketa metodologia.

Lehen promozio honen prestakuntzarako bi ikasturte programatu ziren eta lehen urtearen ondoren ikaslegoaren banaketa bat egin zen, bakoitzak erakusten zuen gaitasun-mailaren arabera; eta bigarren urtean itzulpen-praktika soila egitera mugatu ziren bi taldeok, lehendabiziko urtean azterturiko teoriako ezagupenen ildotik. Bi urtetako lan honen ebaluazioa eginik, gutxienezko gaitasun-mailara iritsi zirenei agiri bat eskuratu zien Eskolak, bere garaian Euskal Jaurlaritzak sortuko duen Diplomaz baliokidetu den agiria.

Lehen promozio honetako ikaslegoa aski heterogenoa gertatu zen bai adinez, jatorriz eta aurre-prestakuntza mailaz, nahiz eta sarrerako baldintza gisa denei Euskaltzaindiaren D titulua (oraingo EGA) eta C.O.U. ikasketak-maila eskatu. Bestalde, irakaslegoarentzat ere urte esperimentalak gertatu zen, zeren gurean ez bait zegoen era honetako irakaskuntzak beharrezkoak dituen baldintzak eta teknikak aurrikus zitzakeen beste esperientziarik, hasieran aipatu ditugun ikastaldi laburren jarraibideaz aparte.

Lehen promozio honen prestakuntzak derrigor izan zituen mugatasun eta hutsuneak, ikasle-irakasleen arteko harreman estu eta lankidekorriari esker gaingitu ziren neurri handi batean, denek kontzientzia argia bait zuten beren pausoen aitzindari-balioaz.

Balantzea positiboa izanik, bigarren promozio bati begira zenbait aldakuntza egin beharra nabarmendu zen; eta, batez ere, hirugarren urte batera ikasketak hedatu beharra, bi urte gutxiegitzat jo bait ziren, ikaslea beharrezko azpiegitura linguistikoz hornitzeko.

Bigarren Promozioaren Programa (1981-84)

Aurreko urtean bildutako esperientziaren gainean, eta nabarmendu ziren hutsuneak bete nahirik, ikasturte berrirako Eskolaren statusa sendotzea eta haren ekintza hedatzea eta sakontzea erabaki zen.

Eskolak nahitaezkoa zuen egoitza iraunkorra eta Eusko Jaurla-

ritzaren aurrean egindako gestioei esker, Martuteneko Lanbide Hezkuntzako Ikastetxean lortu zuen kokalekua.

Aldi berean, oraingoz Eskolaren irakaskuntza unibertsitate-mailan jartzeak zituen zailtasunak kontuan harturik, FP2ren marko barruan legezko nortasuna bilatzeari ekin zitzaion; eta 82-83 ikasturtean lortu da tramitazio guztia burutzeko eta «aratu gabeko irakas zentru» gisa Eskola onartua izatea.

Edukin akademikoari dagokionez, gero eta ikasle tipikoagoa etorriko zela aurrikusiz —eta halaxe gertatu da—, azpiegitura linguistikoaren ahultasuna errebortxatu beharrak eraginik, bi urtekoa izan ordez hirukoa izatea erabaki zen prestakuntz epea. Honela, bada, hobeki dosifikatu ahal izan dira hiru urtetan zehar, hasieran bi urtetan bakarrik ikasten ziren ezagupen teoriko-praktikoak.

Gaztelania eta euskaraz gainera, hirugarren hizkuntza baten irakaskuntza ezartzea ere beharrezkotzat jo zen eta horrela sartu zen ingelesa hiru ikasturteetarako. Ingelesaren ezagupen-maila egokia zutenentzat, zuzenean ingelesetik euskarara itzulpenak burutzeko mintegi bat antolatzen.

Ikasgai desberdinen programei zegokienez, lehen urteko behin-behinekotasuna gaindituz, edukinak hobeki egituratu eta dosifikatu ziren maila guztietan. Ahalegin honen fruitu dira 83-84 ikasturterako argitaratuko ziren hiru liburukak:

- *Itzulpen-teoriazko ezagupenak*
- *Itzulgaiak: testu pragmatiko eta literarioak*
- *Estilistika konparaturako zenbait elementu*

Oro har, azken bi ikasturteek izaera akademiko trinkoagoa izan dute, bai klaseetako jardunean, bai urtean zehar burutu diren lan eta azterketetan; honetarako, garrantzizkoa izan da piskanaka ugalduz doan Eskolako Liburutegiaren laguntza, eta irakaslegoaren gero eta dedikazio osoagoa, gaurkoz duen aitzinkontu mugatuak eskaintzen dituen ahalbideen barruan.

Azken bi urte hauen barruan Itzultzaile-Eskolak burutu dituen ekintzen artean, aipamen berezia merezi dute Birtziklaketa-Ikastaldiek.

Eguneroko ikasketa formalak burutzeko aukerarik ez zuten itzultzaile profesional eta irakasle askok eskatzen zituzten beren lanarekin uztargarriak izan zitezkeen ikasketa batzu; eta Eskolak,

garrantzi handikoa zerizkion eskari honi erantzun nahirik, 82ko lehen hiruhilekoan, batekoz beste 50 bat ordutako iraupena zuten jardunaldi teoriko-praktikoak antolatu ditu, UZEIrekin lankidetzan. Ikastaldi hauek itzulpen teknikoari eta literarioari buruzkoak izan dira eta dagoeneko 150 partaide izan dituzte. Oraindainokoa izan duten arrakasta ikusirik, etorkizun garrantzitsua izan dezaketela uste dugu, eta hiru mailatan programatuko dira beraietako ikasketak, Eusko Jaurlaritzak aurten sortuko duen IGA (Itzultzaile-Gaitasun Agiria) eskuratzeko baliagarriak izateko eran.

Bestalde, Itzultzaile-Eskolak parez-pare antolatu du ingelese-tik euskararako itzulpen-mintegi bat ere, eta bi urtetan parte hartu du Hezkuntza Sailak, bere eskumenean dauden irakasleentzako antolatzen dituen Birprestakuntzako Ikastaldietan.

IGA: Itzultzaile-Gaitasun Agiria

Hezkuntza Saileko Euskara Zerbitzuaren eskabidez, bere gain hartu du Itzultzaile-Eskolak etorkizunean Itzultzaile-Gaitasun Agiria izenpean ezagutuko den Diplomarako Programa eta Azterketa-edukinen aurreprojetua prestatzea ere.

Oraindik azken erabakiak hartzeko badaude ere, badirudi agiri hau *curriculum vitae* bat aurkeztuz, Eskolako ikasketa arautuak burutuz edota horretarako azterketa berezia gaindituz eskuratu ahal izango dela.

Agiri honek garrantzi soziala izan dezan, zenbait lan-postutan beronen jabetza puntuztatu egingo litzateke eta etorkizunean udal-itzultzaile eta itzultzaile zinegina izateko derrigor eskatuko.

IGA Agiria lortzeko azterketa, lau edukin-mota hauen arabera burutuko litzateke.

I. Ezagupen-Saila

- Itzulpenaren Teoria
- Itzulpenaren historia

II. Trebetasun-Saila

- Itzulgaien azterketa eta itzulpena
- Testu itzulien kritika

Eusko Jaurlaritzaren *Aldizkari Nagusian*-n argitaratuko da bere garaian IGA delakoa zer den, eta berau eskuratzeko gainditu beharko den azterketa-programa edota bete beharko diren baldintzak.

IEren etorkizuna

Itzultzailearen Prestakuntzak badu bere historia eta esperientzia munduan zehar, hain luzea ez bada ere. Hor dugu lekukotzat C.I.U.T.I. antolamendua eta beronen partaide diren Ginebra, Georgetown, Heidelberg, Kopenhagen, Mainz, Mons, Montréal, Paris etabarreko eskola sonatuak.

Lehenago ere aipatu dugunez, gure egoera berezia den heinean, ezina da epe labur eta erdikora nazioartean dauden ereduak besterik gabe kopiatu eta Itzultzaile-Eskola bat antolatzea; baina arrazoi aski argi eta sendoak ageri dira Itzultzaile-Eskolari status unibertsitarioa emateko.

- a) Itzultzaileak testu pragmatikoak nahiz literarioak itzuli behar dituelarik, aldian-aldiko gaien ezagupen sakona derrigorrezkoa du.
- b) Linguistikak eta itzulpen-teoriak eskaintzen dion tresneriaz ongi jabeturik egon behar du itzultzaileak nola teoriarik hala praktikan.
- c) Euskararen kasuan, berriz, oraindik beste hizkuntzen homologazio-maila lortu ez delarik, itzultzaileak erizpide linguistikoko are helduagoak eta eginagoak behar dituela dirudi, itzulpenak hizkuntz normalizapenean duen eragin bereziarengatik.

Agian, gure kasuan, «Linguistika Aplikatuzko Itzulpeneko Institutu» (LAI) baten forma hartu beharko luke Itzultzaile-Eskolak eta harreman estuak mantenduko lituzke dagozkion fakultateekin.

Aipaturiko Institutu honek bi sail nagusi izango lituzke: ikerketakoa eta irakaskuntzakoa. Bai ikerketa eta irakaskuntza lau atalatan banatuko liriteke:

- Itzulpen administratibo-juridikoa
- Itzulpen periodistikoa
- Itzulpen tekniko-didaktikoa
- Itzulpen literarioa

Atal bakoitza, zuzenki dagokion Unibertsitateko Fakultatean garatzen ari den euskaragintza eta normalizapen-azpiegiturari loturik legoke:

- Zuzenbide-Fakultatea, Administrazio Lokaleko Institutua, etabarrekin.
- Informazio Zientzietako Fakultatea eta komunikabideekin.
- Fakultate tekniko eta Textugintza-taldeekin (UZEI, etab.).
- Euskal Filologia eta Letretako Fakultateekin, eta Euskaltzaindiarekin.

Aipaturiko Fakultate eta Erakundeetan burutzen den hizkuntz normalizapen eta ikerketa-lanaren ispilurik zehatz izan behar luke Institutu-Eskolak.

Ikerketa

Aipaturiko lau sailetan beharrezko den hizkuntz normalizapen-prozesua koordinatu eta eragingo luke Institutuak, jadanik dauden proiektuak bideratuz eta berriak abiaraziz. Bere helburuak betetzeko beharrezko testu eta argitalpenak aterako lituzke.

Irakaskuntza

Itzulpenarako Institutuak bi prestakuntz mota eskainiko lituzke:

- Itzultzailearen *Oinarrizko Prestakuntzazkoa*
  - *Espezializaziozkoa*, aipaturiko lau atalen arabera
- Itzultzaile hauen prestakuntzak ez luke irakaskuntza formal-

ren jiterik izango, baizik eta ikastaldi malgu batzuren bitartez eskuratuko lituzke ikasleak ezagupen teorikoak; eta epe jakin baten buruan egiten dituen ariketa praktikoen kontrol eta koordinazio-saioen bitartez lortuko litzateke prestakuntza teoriko-praktikoen oreka.

Institutuak beti mantenduko luke itzultzaile hauekiko harreman eta lotura, baina, agian, bi urtetako iraupena aski izango luke prestakuntz epeak: bata oinarrizkoari dagokiona eta espezializaziozkoari bestea.

Pertsonala

Institutua bi eratako ikertzaile eta irakaslez baliatuko litzateke:

- Institutuaren plantila iraunkorra osatuko luketenez
- Fakultate eta Erakunde desberdinetan aipaturiko gaiak euskaraz lantzen eta ematen ari direnez.

Azken gogoeta gisa

Edozein Eskolak gutxienez bi baldintza bete behar ditu bere eginkizuna burutzeko: a) Eredu eta lan-tresna batzu eskaini; b) Gizarte-premiei erantzuteko tresna horiek gaitzen ahalegindu.

Gure kasuan, oraindik finkatze-lanean pauso garrantzitsuak eman beharrean gaude, oraindainokoa emandakoez aurrera, batez ere sintaxi eta lexikoaren mailan, alderdirik nabarmenenak baizik ez aipatzearren. Ereduaren lausotasun honek muga ezagunak ezartzen dizkio hizkuntzaren eta itzulpenaren didaktikari. Ildo honetatik uste baino lan luzeagoa burutu beharrean gaude oraindik.

Bigarren baldintzari dagokionean, berriz, Eskolak adi egon behar du eta malgutasun handienarekin jokatu, etengabe aldatzen ari den egoera sozio-kulturalaren arabera sortzen diren eta sortuko diren eskariei erantzuna emateko. Dauden premiei erantzuna eman

ezezik, premiak «aurkitu», «erakutsi» eta «aurrikusi» ere egin behar ditu, koantitatiboki ezezik koalitatiboki ere.

Gure ustez, Itzultzaile-Eskola ezin daiteke muga teknika-sorta soil bat eskaintzera. Itzultzaile-Eskolak bere gain hartu behar du orain arteko itzulpengintza mendez-mende aztertzea eta ikuspegi historikoaren argitan kokatzea, linguistika kontrastiboa eta estilistika konparatuaren lanabesez baliatuz.

Honezaz gainera, euskararen finkatze eta normalizatzeko bidetik egiten diren ahalegin guztien gain-gainean egon behar du, baita sorkuntza literarioaren alorrean agertzen diren baliabideei adi ere. Zer esanik ez, hiztegi espezializatuen mailan ematen diren pausoak ere orpoz-orpo jarraitu behar dituela.

Baina hizkuntzaren bilakabideari hurbiletik loturik dauden alderdi hauei ezezik, Eskolak kontu berezia egin behar dio lanean ari diren itzultzaileen kontzientzi hartzeari eta birprestakuntzari, eta oro har, gizarte-mailan itzulpenaren kalitatearekiko kezka eta sentiberatasuna sortzeari, eta, azken finean, kontzientzia profesionala indartzeari.

Eta aipatu dugun guzti hau, nazioarte-mailan itzulpen-teoria eta -praktikari dagokionez ematen diren urrats guztiak jarraitzeari uko egin gabe.

Ikus daitekeenez, Itzultzaile-Eskolak bere egitekoa behar bezala bete nahi badu, erabat irekia egon behar du, erro guztiak euskaragintzaren biziguneetan dituelarik, alde batetik, eta munduan zehar, traduktologiaren alorrean atergabe egiten diren aurkikundeetara begiak adi dituela, bestetik. Lan eskerga eta zaila, baliabide ugari eskatzen dituena, baina, euskarak eta euskal kulturak bere harremanak heldutasunean burutuko baditu, utziezinezko lana. Oraindainokoan eman ditugun urratsek pauso hutsik gabe zuzenduko ahal gaituzte helburu garrantzitsu honen atzetik.

X. M.